

Stanisław Kobiela

Krzyż jako Wieża strażnicza Kościoła – Winnicy

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 3/2, 117-128

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. STANISŁAW KOBIELUS SAC

KRZYŻ JAKO WIEŻA STRAŻNICZA KOŚCIOŁA – WINNICY¹

Alegoryczny temat krzyża jako Wieży strażniczej pojawił się w ikonografii wczesnochrześcijańskiej na glinianych lampkach oliwnych z Kartaginy w Północnej Afryce, będących importem z Aleksandrii i pochodzących z IV i V w². Na jednej z nich wyobrażono winnicę³, na której na drzewie widnieje budka strażnicza wypleciona z trzciny z usadowionym na niej strażnikiem trąbiącym i płoszącym zwierzęta. Obok ukazano pochyloną postać kobiecą oraz psa ścigającego zajaca (il. 1)⁴. Wydaje się, że dekoracja ta umieszczona została na lampce w celu zaprezentowania określonych treści ideowych.

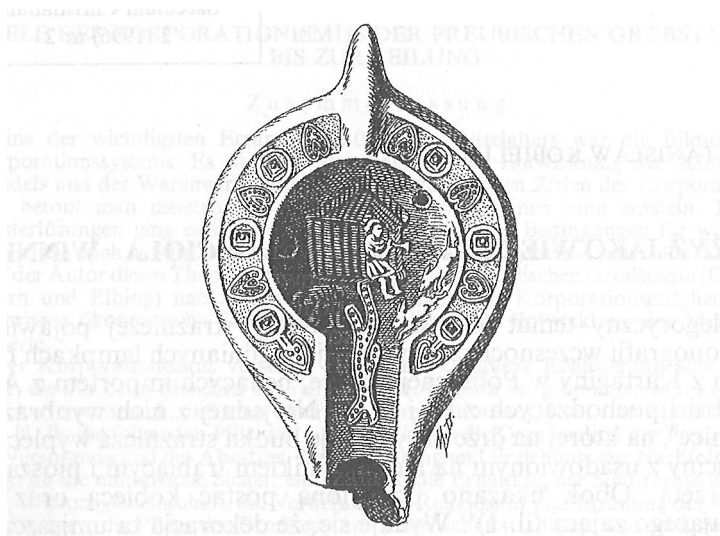
Powszechnie znany w narodzie żydowskim obraz winnicy wielokrotnie służył autorom ksiąg biblijnych do budowania wielu metaforycznych analogii. Sięgali do nich przede wszystkim prorocy, wg których „[...] winnicą Pana zastępów jest dom Izraelów” (Iz 5,7),

¹ Artykuł powstał z inspiracji krótkiej pracy A. Stübbera, *Die Wachhütte im Weingarten*, zamieszczonej w „Jahrbuch für Antike und Christentum”, 2, 1959, s. 86-89. Wydaje się, że warto rozszerzyć interpretację tej niezwykle ciekawej dekoracji lampki oliwnej z Kartaginy.

² Tamże, s. 88. Krzyż rozumiany jako strażnica wywiódł się prawdopodobnie z wczesnochrześcijańskiej konwencji prezentowania krzyża ukrytego – *crux dissimulata*. Dopiero w późniejszym czasie rozwinęła się symboliczna interpretacja krzyża. Por. między innymi prace: F. Wormald, *The Crucis and the Balance*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institute”, 1, 1937-1938, s. 276-280; H. Rahner, *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie der Väter*, Salzburg 1946; V. H. Elbern, *Species crucis – forma quadrata mundi. Die Kreuzigungsdarstellung am fränkischen Kasten von Werden*, „Westfalen”, 44, 1966, H.3, s. 174-185; T. Dobrzeńcki, *La croix dans la littérature et l'art paléochrétien*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, XXI, 1977, s. 151-155; P. Rosiński, *Najwcześniejsze formy krzyża Chrystusowego*, „Vox Patrum”, 4, 1983, s. 176-189.

³ Motyw winnej latorośli występuje bardzo często w dekoracji lampek oliwnych. Por. np. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, ed. F. Cabrol, H. Léclercq, t. 8, vol. 1, Paris 1928, szp. 1157-1158; il. 11; 1137-1138, il. 17. Obecny był także już na żydowskich monetach z okresu machabejskiego, il. na szp. 51-51.

⁴ Tamże, s. 86, il. 10.

Il. 1. Gliniana lampka oliwna z wyobrażeniem *Speculatorium*,
wg A. Stuibera, dz. cyt.

Winogradnikiem zaś Bóg⁵. Autor psalmu 79 rozwinął szerzej ideę zniszczonej winnicy: „Przeniosłeś winnicę z Egiptu, wygnałeś narody i zasadziłeś ją. Byłeś przed nią przewodnikiem w drodze, wsadziłeś korzenie jej i napełniłeś ziemię. Cień jej okrył góry, a jej gałęzie cedry Boże. Puściła latorośle swe aż do morza, a gałązki swe aż do rzeki. Czemuż rozwaliliś płot jej i obierają ją wszyscy którzy mimo idą drogą? Zrył ją dziki zwierz z lasu, a odyniec spisał ją. Boże zastępów, wróć się, wyrzyc z nieba i obacz, a nawiedz tę winnicę, i napraw tę, którą szczepiła prawica twoja, i na syna człowieczego, któregoś sobie umocnił! Spalona ogniem i rozkopana, od łajania oblicza twego pogina” (Ps 79,99-17)⁶. Wspomniane plądrowanie winnicy skomentował Tertulian w dziele *Przeciw Marcjonowi*: „Krainę ich – na ich oczach – plądrują obcokrajowcy, córa Syjonu została opuszczona jak jaskinia w winnicy albo szałas w ogrodzie warzywnym”⁷.

⁵ Vineae ista plebs fuit Israelitica, in qua erat Synagoga quasi ficulnea plantata. Cultor vineae, Moyses et prophetae. Hugon ze Św. Wiktora, *Exegetica. Allegoriae in Novum Testamentum*, PL 175, 817-818. Por. A. S t r u s, *Funkcja obrazu w przekazie biblijnym: Obraz winnicy w Iz 5,1-7 i w Ewangelii*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 15, 1977, nr 2, s. 25-54.

⁶ Por. Pieśń o winnicy, Iz 5, 1-7.

⁷ Tertulian, *Przeciw Marcjonowi*, przeł. S. R y z n e r, Warszawa 1994, s. 135.

W Nowym Testamencie Chrystus posłużył się podobną metaforą winnicy, winnej latorośli i gospodarza: „Jam jest prawdziwy szczep winny, a Ojciec mój jest rolnikiem” (J 15,1). W następstwie tego Kościół stał się umiłowaną przez Boga winnicą. Liczne komentarze egzegetyczne nawiązują do tej analogii⁸. Ale nie tylko Kościół porównywano do Winnicy. Był nią także rozległy obszar treści Pisma Świętego⁹ lub spełniane codziennie ludzkie czyny¹⁰. Młodą Winnicą dla Orygenesusa była początkująca dusza¹¹. Ten sam autor na innym miejscu podał, że: „Krzewy winne i 'winnice' można też uznać za symbol niebieskich i anielskich mocy, które użyczają Kościołom 'swej woni', to znaczy dobra nauki i wychowania, którym kształcą i w którym ćwiczą dusze tak długo, aż osiągną one doskonałość i zdolność przyjęcia Boga”¹².

We wspomnianych przez Biblię winnicach umieszczana była wieża strażnicza, lub przynajmniej szafas, z których pilnowano pól przed złodziejami oraz szkodnikami przepędzanymi przy pomocy krzyku lub trąbienia. Strażnicę taką stawiano na ogół na rusztowaniu z belek lub na drzewie (il. 2). Do przepędzanych zwierząt najczęściej należały zające, lisy, dziki i ptaki. Wieże strażnicze stosowano także w ogrodach warzywnych. Służyły one nierzadko jako miejsca schronienia w czasie upałów. Nawiązał do tego prorok Izajasza: „I zostanie się córka Syjońska jak chłodnik w winnicy i jak budka w ogrodzie ogórkowym” (Iz 1,8). O wieży w winnicy wspomina także Chrystus w przypowieści o Dzierżawcach winnicy: „Był człowiek gospodarz, który założył winnicę i płotem ją ogrodził, i wykopał w niej prasę, i zbudował wieżę, i oddał ją w dzierżawę oraczom i odjechał w podróż” (Mt 21,33).

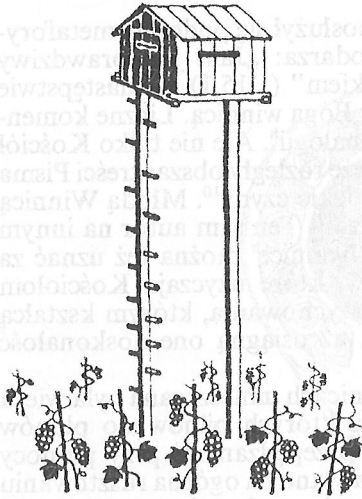
⁸ Komentarz św. Augustyna do Ps 103,11: *Winnicą zatem jesteś, o Kościele, a Bóg jest twoim hodowcą. T e n ż e, Objaśnienia psalmów*, przeł. J. Sulkowski, PSP, t. XLI, Warszawa 1986, s. 16. *Potest agri vel vineae nomine universa Ecclesia designari, quam perversi praedicatores demetunt. Ś w. G r z e g o r z W i e l k i, Moralia in Job, PL 75, vol. 1, 1150.*

⁹ Podobnie za „winnice” możemy uznać również pisma samych apostołów. O r y g e n e s, *Komentarz do Pieśni nad pieśniami. Homilie do Pieśni nad pieśniami*, przeł. S. K a l i n k o w s k i, Kraków 1994, s. 181. *Potest agri nomine Scripturae sacrae latitudo signari, quam haeretici non suam demetunt, quia ex ea sententias longe a suis sensibus diversas tollunt. Ś w. G r z e g o r z W i e l k i, Moralia in Job, PL 75, vol. 1, 1150.*

¹⁰ *Vineae quippe nostrae actiones, sunt, quas usu quotidiani laboris excolimus. Sed custodes in vinacis positi, nostram vineam minime custodimus, quia dum extraneis actionibus implicamur, ministerium actionis nostrae negligimus. Ś w. G r z e g o r z W i e l k i, Homiliae in Evangelia, PL 76, vol. 2, 1146.*

¹¹ O r y g e n e s, *Komentarz...*, dz. cyt., s. 189.

¹² T a m ż e, s. 176.

Il. 2. Współczesna strażnica w winnicy z okolic Damaszku, wg A. Stuiber, dz. cyt.

Il. 3. Współczesna strażnica w winnicy z Górnych Włoch, wg A. Stuiber, dz. cyt.

Na obowiązek pilnowania winnicy skarży się oblubienica z *Księgi Pieśni nad pieśniami*: „Synowie matki mojej walczyli przeciwko mnie, postawili mię stróżem w winnicach” (Pnp 1,5). Orygenes w obrazie Oblubienicy dostrzegął Kościół, który miał obowiązek pilnować własnej Winnicy: „Ja Kościół, ja – oblubienica, ja – bez skazy, zostałam postawiona na straży winnic przez synów matki mojej, którzy kiedyś walczyli ze mną. Rozdarta tym niepokojem i troską, strzegąc wielu winnic „nie upilnowałam własnej winnicy”¹³. Według alegorycznej interpretacji Izydora z Sewilli Oblubienica z powodu surowości Synagogi zrezygnowała z kustodii winnicy, jaką była Jerozolima, w to miejsce natomiast strzeże licznych w całym świecie Winnic-Kościółów¹⁴.

¹³ Tamże, s. 206.

¹⁴ Acerbitas filiorum Synagogae me fecit vineam Jerosolymis non custodire, sed multarum esse vinearum, id est, Ecclesiarum per orbem custodem. Ś w . I z y d o r z S e w i l l i, *Expositio in Canticum Cantorum Salomonis*, PL 83, 1119; por. także komentarz Kasjodora do Ps 79,9: Vineae siquidem Ecclesiae et hic pulcherrime comparatur. [...] Sed haec vinea quemadmodum per universum mundum dilatata sit, subter edicitur. *Magni Aurelii Cassiodori Expositio Psalmorum*. (W): *Corpus Christianorum. Series Latina*, t. 98, vol. 2, p. 2, Turnholti 1958, s. 743.

Znane w starożytności biblijnej liczne rodzaje wież strażniczych i obronnych wykorzystywano do alegorycznych porównań¹⁵. Odnoszono je przede wszystkim do Boga, który w Psalmie 60,4 nazwany został „Wieżą mocną przeciw nieprzyjacielowi”. W jednym z wcześniejszych dzieł chrześcijańskich, w *Pasterzu* przypisywanym Hermasowi, wieża interpretuje się jako symbol Kościoła: „Owa wieża, jaką widziałeś tu budowaną, to jestem ja, Kościół” – powiada tajemnicza postać z widzenia¹⁶. Grzegorz Wielki tekst z *Księgi Hioba* 27,18 o budce strażniczej, skomentował w kontekście człowieka niezbożnego i odniósł do heretyków. Podobnie jak szałas strażnika nie wznosi się na solidnych fundamentach (il. 3), i po jakimś czasie go się rozbiera, tak obiecywany przez bezbożnych odpoczynek z czasem znika, a tym bardziej nie znajduje go się śmierci¹⁷. Egzegeza alegoryczna odnosiła także wieżę strażniczą do przenikającego wszystko wzroku Boga oraz urzędu tych, którzy obdarzeni boską przenikliwością, wypatrują wroga i czuwają aby odeprzeć jego ataki¹⁸. Według św. Ambrożego wieża umieszczona pośrodku winnicy symbolizowała „[...] tych wieśniaków i rybaków, którzy zasłużyli sobie na zdobycie szczytu cnoty”¹⁹. Z kolei Raban Maur werseł z prorocstwa Jeremiasza „Postaw sobie strażnicę, nakładź sobie gorzkości” (Jr 31,21) odniósł do obowiązku przewidywania z góry przyszłych potyczek z występkami²⁰.

Strażnica, o której wspomina Izajasz 21,8, przez mistyków stosowana była jako metafora czujności przed zasadzkami szatana. W tym sensie użył jej św. Bonawentura w dziełku *List zawierający dwadzieś-*

¹⁵ Por. Pnp 4,4; 7,4. Izydor z Sewilli komentując fragment Pnp 7,4 przez Damaszek rozumie ludzi cielesnych i okrutnych, przeciwko którym święci doktorzy czuwają na wieży Libanu, symbolizując Kościół. Tenże, *Expositio in Canticum Canticorum Salomonis*, PL 83, 1129.

¹⁶ *Pasterz*, (W): *Ojcowie apostołscy*, PSP, t. XLV, przeł. A. Świderekówna, Warszawa 1990, s. 143.

¹⁷ Unde subjungitur: 'Et sicut custos fecit umbraculum'. Umbraculum namque custodis nullo fundamento solidatur, sed tempore mox transeunte destruitur. Et promissa ab haereticis requies cum tempore destruitur, quae post hanc vitam nullatenus invenitur. Św. Grzegorz Wielki, *Moralia in Job*, PL 76, vol. 2, 51.

¹⁸ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 380; M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przeł. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 263.

¹⁹ Św. Ambroży, *Hexaameron*, przeł. W. Szołdrski, Warszawa 1969, s. 102.

²⁰ Speculam quippe sibi statuere, est ventura vitiorum certamina ex alta consideratione praenoscerere. Hraban Maur, *Expositio super Jeremiam*. PL 111, 1038.

Il. 4. Chrystus ukazuje Kościołowi, Marii i Córkom jerozolimskim „małe lisy” niszczące zbiory winnicy. Wg *Hortus deliciarum*, dz. cyt., il. 289.

cia pięć wskazań²¹. Dla Brunona z Segni stróżami Kościoła-Winnicy byli apostołowie i doktorzy Kościoła²².

Zwierzętami, które plądrowały winnice były najczęściej, jak już wspomniano, lisy, zające, dziki i ptactwo²³. Lis od bardzo dawna uchodził w scenach satyrycznych za symbol chytryści i przebiegłości. Potwierdza to już bajka Ezopa (ok. VI w. przed Chr.)²⁴. W *Biblii* lisy wspomniane były zawsze w negatywnym sensie. Oblubienica z *Pieśni nad pieśniami* 2,15 wołała: „Pojmajcie nam liszki małe, które niszczą winnicę, bo winnica nasza zakwitła” (il. 4)²⁵. Według Orygenesza „[...] lisy symbolizują kłamliwych i przewrotnych nauczycieli”²⁶. Na

²¹ „[...] trzeba, abyś czuwał 'na twojej wieży strażniczej' (Iz 21,8) i zawsze bronisz się z największą troskliwością przed siłami starego wroga, który często przybiera 'postać anioła światłości (2 Kor 11,14), na każdej drodze ludzkiej zastawia sidła i sieci [...]”. Ś w . B o n a w e n t u r a, *List zawierający dwadzieścia pięć wskazań*, (W): T e n z e, *Pisma ascetyczno-mistyczne*, przekł. zbior. Warszawa 1984, s. 221.

²² Hanc autem custodierunt apostoli et doctores. B r u n o z S e g n i, *Expositio in Cantica canticorum*, PL 164, 1238.

²³ Pies, który na lampce oliwnej przepędza zająca, chociaż w tradycji biblijnej miał złą opinię, to w tym wypadku ma znaczenie pozytywne. Pies w sensie negatywnym był symbolem obżarstwa (Prz 26,11; 2P 2,22); został wykluczony z wejścia w obręb świętych murów Niebiańskiej Jerozolimy (Ap 22,15). Z kolei Ojcowie Kościoła, powołując się na Mt 7,15, ukazywali psa, jako wiernego stróża trzody i przeciwnika wilka.

²⁴ W sztukach plastycznych warto wspomnieć słynną tkaninę z Bayeux z ok. 1077 r., na której znajduje się ilustracja wspomnianej bajki *Lis i Kruk*.

²⁵ W dwunastowiecznym dziele Herrady z Landsbergu *Hortus Deliciarum* przedstawiono Chrystusa ukazującego Kościołowi, Marii i Córkom jerozolimskim „małe lisy” niszczące zbiory winnicy. Herrad von Hohenbourg, *Hortus Deliciarum. Commentary*, ed. R. Green, t. 1, London 1979, il. 289.

²⁶ O r y g e n e s, *Komentarz...*, dz. cyt., s. 187.

innym miejscu Orygenes pisał: „[...] 'lisy' należy uznać za symbol wrogich mocy i nikczemnych złych duchów, które złymi myślami i przewrotną nauką pustoszą w duszy kwiat cnót i niszczą owoc wiary”²⁷. Zdaniem tegoż autora: „[...] łupem lisów staną się ci, o których wspomina Psalm – 'na próżno chcieli zaszkodzić duszy' sprawiedliwego; sens zatem tego zdania jest następujący: 'Będą łupem' najgorszych, przewrotnych demonów, bo wszelka zła i podstępna potęga, która wprowadziła oszustwa i błędy fałszywej nauki, przenośnie nazywa się 'lisem'. A ci, którzy dają się wprowadzić w taki błąd i „nie chcą się trzymać zdrowych słów Pana naszego Jezusa Chrystusa oraz nauki zgodnej z pobożnością” i pozwalają się oszukiwać owym duchom, staną się łupem lisów i wraz z nimi zejść w głąb ziemi”²⁸. Podobnie i Izydor z Sewilii w komentarzu do wiersza Pnp 2,15 lisami nazwał heretyków, schizmatyków, przewrotnych w wierze i podstępnych w słowie, którzy proste umysły wiernych rozdzierają zębami fałszywej nauki²⁹. Orygenes komentując wypowiedź Chrystusa o Herodzie twierdził: „Uznać też należy, że Heroda nazwano lisem z powodu jego fałszywej przebiegłości”³⁰. Były lisy także symbolami miejsc spustoszonych³¹, głupoty proroków wieszczących według własnego, a nie Bożego ducha³², obrazem heretyków, wad i złych uczynków³³. Orygenes twierdził, że lisy są szczególnie podatne na wpływy demonów: „I ogólnie można stwierdzić, że nie tylko w Prawie, lecz i w Proroctwach zwierzęta te obrazują najgorsze skłonności, a wilka i lisa nigdy nie łączy się z niczym dobrym”³⁴. Dla

²⁷ Tamże, s. 183.

²⁸ Tamże, s. 187.

²⁹ Id est, vincite haereticos, et schismaticos, pravos fide, et dolosos verbo, qui dente pravae doctrinae rudes fidelium mentes lacerare solent. Św. I z y d o r z S e w i l l i, *Expositio in Canticum Canticorum Salomonis*, PL 83, 1121.

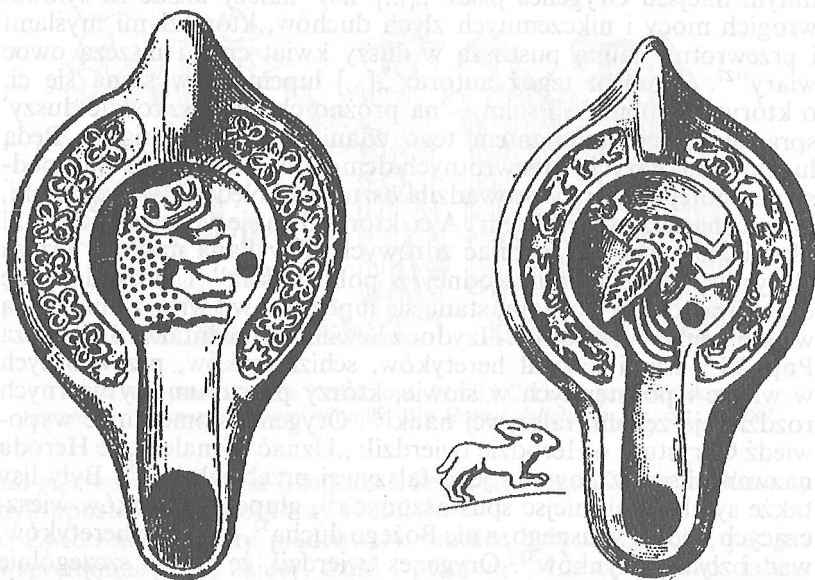
³⁰ O r y g e n e s, *Komentarz...*, dz. cyt., s. 187.

³¹ „Dłatego stało się smętne serce nasze, dlatego zaćmiły się oczy nasze, dla góry Syjon, że zginęła; lisy chodziły po niej” (Tren 5, 17-18); „Będą oddani w moc miecza staną się dziełem lisów” (Ps 62,11).

³² „Biada prorokom głupim, którzy idą za duchem swoim, a nic nie widzą! Jak lisy na puszczy byli prorocy twoi, Izraelu” (Ez 13,4).

³³ Q u o d v u l t e u s, *Księga obietnic i zapowiedzi Bożych*, PSP, t. LIX, przeł. E. K o l b u s, Warszawa 1994, s. 144; Quid per vulpes, nisi haereticos, vitia et malignos spiritus. B r u n o z S e g n i, *Expositio in Cantica canticorum*, PL 164, 1249. Św. Bernard z Clairvaux: Et si iuxta allegoriam Ecclesias vineas, vulpes haereses, vel; potius haereticos ipsos intelligamus. *Sermones in Cantica*, PL 183, 1986. Wg tegoż lisy są: Adulatores, detractores, et seductorii quidam spiritus, gnari et assueti mala sub specie boni inducere. T a m ż e PL 183, 1089. Nam cum Ecclesia semper ab initio sui vulpes habuerit, cito omnes compertae et captae sunt. T a m ż e, PL 183, 1089.

³⁴ O r y g e n e s, *Filokalia*, przeł. K. A u g u s t y n i a k, Warszawa 1979, s. 146.

Il. 5. Gliniana lampka oliwna z wyobrażeniem dzika, wg *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, ed. F. Cabrol, H. Leclercq, t. 8, vol. 1, Paris 1928, szp. 1124-1125, il. 16

Il. 6. Gliniana lampka oliwna z wyobrażeniem koguta i zajączków, wg *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, ed. F. Cabrol, H. Leclercq, t. 8, vol. 1, Paris 1928, szp. 1137-1138, il. 6.

Rabana Maura lis był jednoznacznym symbolem przebiegłego szatana, chytrego heretyka i grzesznika³⁵.

Negatywną wymowę symboliczną miał także pustoszący winnicę dzik (il. 5)³⁶. Augustyn, równając go ze świnią, wyłożył jego symbolikę w komentarzu do Psalmu 79,11: „Co rozumiesz przez dzika z lasu? Dla Żydów świnia jest obrzydliwością i przez świnie niejako określają nieczystość pogan. [...] Bo i czym jest dzik jeśli nie dziką świnią, świnią pyszną?”³⁷ Bruno z Segni utożsamiał dzika

³⁵ *Vulpes enim mystice diabolum dolosum, vel haereticum callidum, sive peccatorem hominem significat. Raban Maur, De universo*, PL 111,225.

³⁶ Wyobrażenie dzika pojawia się także na lampkach oliwnych. Por. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, ed. F. Cabrol, H. Leclercq, t. 8, Paris 1928, szp. 1124-1125, il. 16.

³⁷ Św. Augustyn, *Objaśnienia psalmów*, przeł. J. Sulowski, PSP, t. XL, Warszawa 1986, s. 24.

z heretykiem pustoszącym Kościół³⁸. Świnia była symbolem nieczystości i nieumiarkowania. Pod koniec XIV w. bardzo często rozumiana była jako symbol szatana³⁹.

Zwierzęciem wyobrażonym na omawianej glinianej lampce jest, najprawdopodobniej, zając ścigany przez psa. Ten sam motyw bardzo często ukazywano w dekoracji średniowiecznych manuskryptów⁴⁰. Zając uchodził za symbol czujności w oparciu o przekonanie, że śpi z otwartymi oczami. W sztuce starochrześcijańskiej był znakiem uciekającego szybko czasu i krótkości ludzkiego życia. Gdy zjadał winne grona, wskazywał wówczas na sakrament chrztu. W scenach polowania oznaczał duszę ludzką, którą usiłuje ustrzelić myśliwy – szatan. W kontekście chrystologicznym, biegnący pod górę zając obrazował zmartwychwstanie Chrystusa, w mariologicznym zaś – przyjął implikację błogosławionej płodności⁴¹. Ojcowie Kościoła tekst z *Księgi Przysłów*: „Zajaczek, lud słaby, który czyni sobie w skałach łożę swoje” (Prz 30,26), interpretowali jako obraz poganina lub grzesznika który znajdował schronienie na opoce duchowej jaką był Kościół (il. 6)⁴².

Wiele złego uprawie pól, winnic i ogrodów wyrządzały ptaki. Przez ludność ówczesną uważane były za rodzaj plagi⁴³. Wspomina o nich w tym sensie Jeremiasz: „I ustanowię przeciw wam cztery rodzaje nieszczęść – wyrocznia Pana: miecz, aby zabijał, psy, by wywlekały; ptaki powietrzne i zwierzęta łądowe, by pożerały i wyniszczyły” (Jr 15,3). Odpędzano jej krzykiem i stawianiem strachów⁴⁴. Oprócz psa zatem, który w kontekście dekoracji lampki przyjęty został za stróża winnicy, pozostałe zwierzęta symbolizują wrogów Kościoła. W innym kontekście przez zwierzęta rozumiano pogan i żydów⁴⁵.

³⁸ Iste aper, et ferus singularis quilibet haereticus est. Bruno z Segni, *Expositio in Psalmos*, PL 164, 1012.

³⁹ Miało to swoje uzasadnienie między innymi u Łk 8,32-33; por. A. Rosenberg, *Engel und Dämonen. Gestaltwandel eines Urbildes*, München 1986, s. 159.

⁴⁰ *Dictionnaire...*, dz. cyt., t. 8, Paris 1928, szp. 1137-1138, il. 6 i 14; Scena ścigania psa przez zająca znajduje się między innymi na bordiurze Drzwi Gnieźnieńskich. Por. L. Kalinowski, *Treści ideowe i estetyczne Drzwi Gnieźnieńskich*, w: *Drzwi Gnieźnieńskie*, red. M. Walicki, t. 2, Wrocław 1959, s. 88-90.

⁴¹ Lurker, dz. cyt., s. 274.

⁴² Tertulian uważał go nawet za symbol Kościoła. Por. L. Kalinowski, dz. cyt., s. 91. Wyobrażenie zająca umieszczane na szczycie dachu lub na dzwonie miało znaczenie apotropaiczne, na tympanonach portali zaś lub na romańskich wieżach konotacje lunarne. W sensie negatywnym został atrybutem tchórzostwa oraz rozpusty.

⁴³ Por. Jr 32,4.

⁴⁴ Jr 10,5.

⁴⁵ Tak sądził Kasjodor komentując Ps 103,11: Bestias silvarum hic gentes intellegere debemus, quae de illa idolorum cultura tamquam de silvis umbrosis projectis ferocissimis moribus, [...] Onager enim silvestris est asinus, qui inter reliqua animalia cor dicitur habere pinguisimum. Magni Aurelii Casiodori, *Expositio*

Tekstem, który stał się pomocny w wyjaśnieniu symboliki omawianego przedstawienia na lampce oliwnej był traktat Pseudo-Cypriana sprzed 240 r. *De montibus Sina et Sion*⁴⁶. W oparciu o wspomnianą wyżej tradycję lokalizowania wieży strażniczej pośrodku winnicy, Pseudo-Cyprian skonstruował metaforę zgodnie z którą Strażnica – Speculatorium odpowiadała Drzewu Krzyża zatkniętemu na Golgocie. Wieża strażnicza na lampce oliwnej z Kartaginy byłaby zatem symbolem Krzyża. Owym zaś strażnikiem pilnującym Kościoła-Winnicy, byłby Chrystus, winogradnikiem zaś Bóg Ojciec. Zgodnie z sugestią Pseudo-Cypriana Chrystus wiszący na krzyżu jako Strażnik wystąpił najpierw w stosunku do dwóch łotrów wiszących po jego lewej i prawej stronie, a następnie wobec świata, któremu zagrażał szatan⁴⁷. Z wysokości Krzyża – rozumianego jako Speculatorium – Chrystus strzegł dziedzictwa swego Ojca⁴⁸. Temat ten otrzymał swoje realizacje plastyczne. Na niektórych wyobrażeniach map świata Chrystus ogarnia ziemię swoimi ramionami, chcąc jakby uchronić ją przed grożącym niebezpieczeństwem. Niezwykle wymowne jest także przedstawienie mapy w rękopisie w Sankt Gallen, na której Chrystus z rozłożonymi w kształcie krzyża ramionami czuwa, niczym Strażnik, nad Winnicą-ziemią podzieloną na trzy znane w średniowieczu kontynenty (il. 7).

Także inni egzegeci odnosili Speculatorium do drzewa krzyża. Anonimowy autor franciszkański skomentował fragment Ewangelii o Zacheuszu tak: „Musisz wejść na to drzewo, jeżeli chcesz zobaczyć Chrystusa, jak to miało miejsce w wypadku Zacheusza, który będąc małego wzrostu, nie zobaczyłby Chrystusa, gdyby nie wyszedł na drzewo, gdzie zobaczył go Odkupiciel, który zaprosił się na przyjęcie do niego. Podobnie każdy z nas, pomniejszony przez grzech, nie może z powodu tej małości zobaczyć Chrystusa. Wychodź na to drzewo i powiększ twój wzrost! Wstąp na ten Krzyż, a tam znajdziesz przybitego gwoździami Chrystusa, który czeka na ciebie z otwartymi

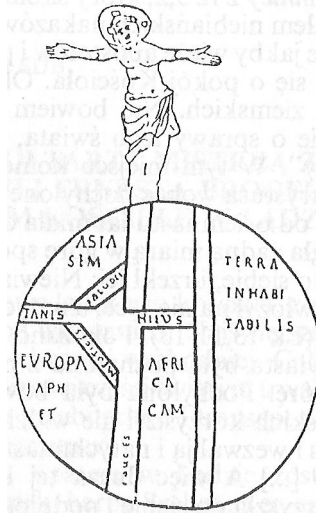
Psalmorum, (W): *Corpus Christianorum. Series latina*, t. XCVIII, vol. 2, Turnholt 1958, s. 929-930.

⁴⁶ *De montibus Sina et Sion*, (W): *S. Thasci Caecilii Cypriani Opera omnia, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Vindobonae 1871, III,3,104-119. Na tym tekście oparł swą interpretację A. Stuiber.

⁴⁷ *De montibus Sina et Sion*, dz. cyt., s. 111-112; H. Leclercq w haśle *Dendrites*, zamieszczonym w *Dictionnaire...*, dz. cyt., t. 4, vol. 1, Paris 1920, 582-583, wspomina o stylitach, których siedzibą były drzewa lub kolumny. Przy tej okazji odwołuje się do sceny wyobrażonej na lampkach z Kartaginy. Interpretuje ją następująco: Postać w budce strażniczej na drzewie to pasterz grający na fujarce, pochylona kobieta to dziewczynka układająca bukiet z kwiatów.

⁴⁸ *De montibus Sina et Sion*, dz. cyt., s. 117-118.

ramionami i pokornie pochyloną głową⁴⁹. Interpretacja ta stanowi wyraźne nawiązanie do drzewa jako krzyża, z którego dopiero można zobaczyć więcej.

Il. 7. Mapa świata, Manuskryp z SDant Gallen
Biblioteka klasztorna, nr 237.

Dla Jana z Damaszku Krzyż był „latoroślą, z której wykwita zmartwychwstanie”⁵⁰. Św. Bonawentura jednoznacznie połączył skrzyżowane belki krzyża z podporami stosowanymi do winnych krzewów: „A ja, gdy zostanę podniesiony nad ziemię, wszystko pociągnę do siebie” (J 12,32). Jest zaś oczywistą rzeczą, że to co zostało powiedziane o tym podniesieniu, odnosiło się do Krzyża. I zobacz, jak drewniane podpory, na które zwykle się podnosić krzew winny, w wyraźny sposób oznaczają krzyż. Są skrzyżowane, to jest w poprzek kładzione podpory i na nich jest rozciągany krzew winny. Cóż bardziej odpowiedniego? Krzyżują się drewna krzyża, na który podnoszą nasz Krzew winny, dobrego Jezusa, i rozciągają ramiona i całe ciało. Tak bardzo bowiem był rozciągnięty na krzyżu, że można było policzyć wszystkie jego członki”⁵¹.

Ważnym źródłem dla prawidłowego odczytania obecności pochylonej kobiety nieopodal drzewa z budką strażniczą okazał się

⁴⁹ *Księga o górze najświętszej modlitwy*, (W): *Antologia mistyków franciszkańskich*, przeł. S. K a f e l, t. 3, Warszawa 1987, s. 13.

⁵⁰ *Ojcowie żywi*, t. IV, red. M. S t a r o w i e y s k i, Kraków 1982, s. 391.

⁵¹ Ś w . B o n a w e n t u r a, *Mistyczny krzew winny czyli Traktat o Męce Pańskiej*, (W): *Pisma ascetyczno-mistyczne*, przeł. S. K a f e l, Warszawa 1984, s. 174.

komentarz św. Ambrożego do Księgi Rodzaju zwany *Hexaemeron*. Autor, po porównaniu Kościoła do winnej latorośli, przeszedł do fragmentu *Pieśni o winnicy* z Iz 5,2, który skomentował następująco: „Otoczył ją jakby wałem niebiańskich nakazów i opieką aniołów [...] Ustanowił w Kościele jakby wieże apostołów i proroków i doktorów, którzy zwykli starać się o pokój Kościoła. Okopał ją wokoło, gdy uwolnił ją od trosk ziemskich. Nic bowiem bardziej nie obciąża ducha, jak zabieganie o sprawę tego świata, jak pożądanie czy to pieniędzy czy władzy”. W tym miejscu komentarza św. Ambrożego nawiązał do cudu Chrystusa wobec pochylonej kobiety: „A oto była tam niewiasta, która od osiemnastu lat miała ducha niemocy, a była pochylona, i nie mogła żadną miarą w górę spojrzeć. Skoro ją ujrzał Jezus, przywołał ją do siebie, i rzekł jej: Niewiasto, uwolniona jesteś od niemocy twojej. I włożył na nią ręce, a natychmiast wyprostowała się i chwaliła Boga” (Łk 13,11-13). Pokazano ci to w Ewangelii gdy czytasz, że owa niewiasta była pochylona z powodu choroby i nie mogła spojrzeć w górę. Pochylona była bowiem jej dusza, która schylała się do ziemskich korzyści i nie widziała niebiańskiej łaski. Spojrzał na nią Jezus i wezwał ją i natychmiast niewiasta pozbyła się ziemskich ciężarów. [...] A więc dusza tej kobiety, jak winorośl okopana dookoła, przyszła do siebie i podniosła się”⁵². Z pewnością nie można jednoznacznie opowiedzieć się za tezą, że kobieta pochylona w winnicy była tą, o której pisał św. Łukasz. Być może jest to scena rodzajowa. Jednak teksty Pseudo-Cypriana i św. Ambrożego upoważniają do szerszej interpretacji przedstawienia *speculatorium* wyobrażonego na glinianej lampce oliwnej z Kartaginy. W oparciu zatem o analizę samej sceny z lampki oliwnej, a przede wszystkim o literaturę patrystyczną, „wieżę strażniczą” w winnicy można przyjąć za alegoryczne przedstawienie Chrystusa na krzyżu, jako Strażnika w Kościele-Winnicy.

THE CROSS AS THE WATCH-TOWER OF THE CHURCH-VINEYARD

S u m m a r y

The allegorical theme of the church as the Watch-tower appeared in the early Christian iconography on the clay olive lamps of Carthage in the North of Africa. On the them presented a Vineyard in which on a tree there is a watch-box made of cane with a watchman playing a trumpet scaring animals away. Next to it, an inclined female figure and a dog running after a hare are shown. It seems that such decoration bears definite ideological presentation of the Church as Vineyard in which the function of the watch-tower – *speculatorium* is performed by the Cross inserted on the Golgotha, the watchman being the Christ. This thesis found its justification in the patristic literature and first of all in the treaty *De montibus Sina et Sion* by Pseudo-Cyprian.

⁵² Ś w . A m b r o ż y, *Hexaemeron*, s. 101-102.